

הוראת עברית למגזר דובר הערבית - המעבר לאוריינטציה תעסוקתית ולתפיסה סובלנית

שרה גולן

התוכניות של האגף לחינוך מבוגרים/גף השכלה להוראת מקצועות העברית המיועדות למגזר דובר הערבית עברו רוויזיה. בעבר התבססו התוכניות על הנחה שהלומד הוא דובר עברית מלכתחילה, והן נגזרו בעיקר מתוכניות ה'בגרות'. כיום התוכניות למגזר דובר הערבית הן רב-שלביות ומאפשרות הוראת עברית החל מקריאה וכתביבה ועד רמת 12 שנות לימוד. המטרה היא הקניית שליטה בשפה דבורה וכתובה ובאסטרטגיות הבנת הנקרא וכן הכרה של ספרות עברית עכשווית. התוכניות נערכו תוך התחשבות באורח החיים וברקע החברתי-קהילתי של הלומדים. המגמות של העצמה אישית, קידום לקראת הכשרה מקצועית ושילוב בתעסוקה ובחיים האזרחיים היו קו מנחה בבחירת התכנים של התוכניות.

הקדמה - מאפייני אוכלוסיית היעד וייחודה של המסגרת

כבר עשרות שנים אָמון האגף לחינוך מבוגרים על הוראת מקצועות העברית כשפה שנייה לאוכלוסייה דוברת הערבית. האוכלוסייה דוברת הערבית, ובכללה מבוגרים מעל גיל שמונה עשרה, חסרי השכלה או בעלי השכלה יסודית או תיכונית חלקית, נמנית עם קהל היעד של האגף ונתונה לטיפול. המטרה בפעולות האגף במגזר זה היא השלמת השכלה על פי רמתו של הלומד: מרמת 'טרום השכלת יסודי' עד השכלה של שתיים עשרה שנות לימוד.

האוכלוסייה דוברת הערבית, שאליה פונה האגף, מגוונת ביותר מבחינה אתנית, דתית ומגדרית: מדובר בבדואים בדרום, בני כפרים, ערים ועיירות בצפון ובמרכז, גברים ונשים, מוסלמים, נוצרים ודרוזים. מבחינה מספרית משתנה במשך השנים היקף האוכלוסייה שהאגף מטפל בה. הקצאת השעות לכל מסלול היא קבועה, אך בעת האחרונה נוספו שעות מכינה לחלק מן הלומדים, עקב השינוי בצרכים של האוכלוסייה ועקב כינונם של פרויקטים חדשים, לרוב ממשלתיים, המיועדים לסייע לאוכלוסייה זו להשלים את השכלתה.

הטיפול באוכלוסייה דוברת הערבית מעורר קשיים רבי פנים; חלקם מאפיינים את אוכלוסיית היעד של האגף באופן כללי וחלקם ייחודיים למגזר זה.

שרה גולן עוסקת בכתביבת תוכניות ובהדרכה בתחומי לשון, הבעה וספרות בגף השכלה, האגף לחינוך מבוגרים – משרד החינוך. בעבר הייתה מורה לספרות, הבעה ולשון בבית ספר תיכון ובחינוך מבוגרים וריכזה פרויקט לתלמידי תיכון מארצות דוברות אנגלית. היא בוגרת החוגים בספרות עברית ובספרות אנגלית באוניברסיטה העברית וכן למדה לתואר שני תקשורת במגמת לשון באוניברסיטה העברית ועריכה באוניברסיטה הפתוחה.

הלומד המבוגר נתקל בבעיות שאינן מנת חלקו של תלמיד צעיר בבית ספר. העובדים מתמרנים בין העבודה והמשפחה לבין מבחנים ונוכחות בלימודים. הם נפלטו מבית הספר בגיל צעיר בשל בעיות סוציו-אקונומיות או בשל ליקויי למידה שלא אובחנו או לא טופלו. במקרים רבים נותקו מתהליך הלמידה בגיל הילדות או הנעורים והם בעלי חסכים במיומנויות הלמידה, בהבנת הנקרא ובידע עולם. הרקע האישי של כישלון במערכת החינוך בעבר גורם אף הוא למוטיבציה נמוכה להתגייס ללימודים בגיל מאוחר יחסית.

ללומדים ובעיקר ללומדות מן המגזר דובר הערבית קשיים נוספים ייחודיים לקבוצה; מדובר בבעיות לוגיסטיות ובעיות חברתיות. לנשים קשה במיוחד התארגנות ליציאה ללימודים, בשל המטלות של גידול ילדים וטיפול במשק בית; יציאה ללימודים פירושה מבחינתן צורך להסתייע במשפחה הקרובה והרחבה כאחת. יציאה של נשים ללימודים כרוכה בשבירת סטיגמות, כיוון שלא תמיד תומכת בכך החברה הסובבת. עצם התרחקות מן הבית לצורך לימודים ללא ליווי מתנגשת עם הנורמות של חלק מן החברה דוברת הערבית.

לאחרונה חלו שינויים הן בגישת החברה הערבית להשלמת השכלה של נשים וגברים והן בנכונות המדינה להקצות משאבים למטרה זאת. בעקבות שינויים אלה חלו גם תמורות שונות בתוכניות האגף לחינוך מבוגרים.

מטרות הוראת המקצועות העבריים לאוכלוסייה דוברת הערבית

חברות כאן מטרות חינוכיות, פרגמטיות ואידאולוגיות. היעד העיקרי הוא רכישת מיומנויות תקשורתיות בלשון העברית: קריאה, כתיבה ודיבור, בדגש על תהליך טקסט ברמה ובסוגות מתאימות.

הלימוד בקורסים מקצועיים והתעסוקה בעקבותיהם כרוכים לרוב בידע בשפה השלטת – עברית. בשנים האחרונות גובר הצורך להכשיר לתעסוקה גברים ונשים במגזר דובר הערבית. כדי להשתלב בתעסוקה עליהם להשתלם בקורסים מקצועיים שבהם סף הקבלה מחייב השכלה בסיסית של עשר או שנים עשרה שנות לימוד, ולרוב גם שליטה בעברית. השאיפה לקידום התעסוקה בקרב האוכלוסייה דוברת הערבית ושילובה היעיל במשק הנחתה את הממשלה בהקצבת משאבים לקידום מטרה זו. המימון בא ממשרדי ממשלה שונים. המטרה המאחדת פרויקטים אלה עם פעילות האגף לחינוך מבוגרים היא הרצון לקדם אוכלוסייה זו ולשפר את סיכויי הצלחתה.

הוראת העברית אמורה לקדם את השילוב הנאות של האוכלוסייה בקרב הרוב דובר העברית. לא רק מוסדות המדינה והרשויות אלא גם תקשורת ההמונים מתנהלים בעיקרם בעברית. קיים צורך יומיומי להידבר בעברית עם קופת החולים ובית החולים, עם רשויות המשפט והשיטור, עם מוסדות הכשרה והשכלה וגורמים רבים אחרים. השפה נחוצה בהתנהלות היומיומית ובמגע עם הציבור דובר העברית ברחוב ובעבודה.

יש רצון להפחית את תחושת הניכור ואולי אף למתן במידת מה את הפערים בעמדות ואת הקונפליקטים הפוליטיים והאידיולוגיים, מה גם שהלומד המבוגר הוא אזרח ובוחר לכנסת ולרשויות המקומיות במדינת ישראל, ובתור שכזה השפה העברית רלוונטית לגביו. פיתוח המיומנויות של הבנת הנקרא בעברית אמור לסייע ללומד להבין טקסטים בכלל וטקסטים לימודיים בפרט, מה שיקל עליו גם ללמוד מקצועות רבי מלל בעברית ואף בערבית. הדבר נכון במיוחד לגבי אוכלוסייה חסרת השכלה.

יש רצון להטעים את האוכלוסייה דוברת הערבית מן היצירה התרבותית בישראל דרך הספרות, למשל, בלי ליצור אנטגוניזם לתרבות שספרות זו מייצגת. יש רצון לעורר מודעות לקיומם של קשרים בין השפה העברית לבין השפה הערבית ולהשפעה הדדית ביניהן. יתכן שיש בכך פוטנציאל לקירוב לבבות.

ליעדים של הוראת העברית למבוגרים באגף לחינוך מבוגרים זיקה למטרות התוכנית לבתי הספר;¹ חלק מן המטרות זהות, אך מטבע הדברים קיימים הבדלים הנובעים, בין השאר, מגיל הלומדים ומהיקפם של הקורסים.

הוראת המקצועות העבריים באגף לאוכלוסייה דוברת הערבית מתרכזת בשלב הראשון בלשון הדבורה והלשון הכתובה, ובשלב הבאים – בעיקר בלשון הכתובה.

בתמורות בתוכניות להוראת מקצועות העברית לדוברי ערבית באגף לחינוך מבוגרים מתבטאים השינויים בהרכב האוכלוסייה הלומדת ובמטרות שהציב לעצמו האגף. יש בשינויים אלה גם ביטוי לידע שהופק ממעקב אחרי תוצאות מבחני הסיום ולניסיון שהצטבר ביטוח אצל מפקחים ומדריכים, תחילה בעיקר במחוז הצפון ואחר כך בכל הארץ.

גף השכלה באגף לחינוך מבוגרים משתדל, מחד גיסא, להתאים את עצמו לצרכים ולדרישות הבאות מן הישטח, ומאידך גיסא הוא שואף לממש את מטרות ההוראה שקבע. למרות השינויים האדמיניסטרטיביים שחלו עם השנים, בכללם העברת חלק מן התפקידים הביצועיים שהיו בידי האגף לזכיינים (למשל הפעלת מרכזי למידה והפקת שאלונים באופן מעשי), האחריות הפדגוגית מרוכזת בידי האגף; הוא המתווה את הדרך בכל הנוגע לכתובת תוכניות ושאלונים, לפיקוח והדרכה של מורים, לארגון השתלמויות מקצועיות ועוד.

תוכניות האגף להוראת מקצועות העברית לדוברי ערבית בעבר התבססו על ההנחה כי הלומד הוא בעל ידע ראשוני בעברית (קריאה וכתובה, אוצר מילים וביטויים, דקדוק). הן נגזרו מן התוכניות לבחינת הבגרות של משרד החינוך או מן הסילבוס של האגף המיועד לדוברי עברית. הרשימה המצומצמת של היצירות מן הספרות העברית ייצגה יותר קלאסיקה ותכנים גלויים (ביאליק, אבן גבירול, בורלא, פיירברג, שלום עליכם, שופמן) מאשר ספרות בת ימינו.

1 מפורטות בעברית כשפה שנייה – תוכנית לימודים לתלמידים ששפת אמם ערבית ג'י"ב.

נראה היה כי צרכי הלומדים לא נענו במידה מספקת גם מבחינת לימוד השפה העברית וגם מבחינת ההיכרות עם תחום הדעת 'ספרות'. התעורר צורך לתקן את התוכניות ולשנותן.

עברית לדוברי ערבית – תוכניות האגף החל מ-2013²

החל מ-2012 חלו שינויים בתוכניות העברית באגף: במבנה החדש והמודולרי שולבו תוכניות חדשות ותוכניות קיימות במסגרת חדשה. התוכניות נערכו בשלבים על פי רמת הלומדים הנקבעת לפני תחילת הקורס במבחן מיון. כדי להגיע לשלב של בחינת הגמר, על הלומד לשלוט בשלבים הקודמים.

השלב	שלב ראשון	שלב שני	שלב שלישי	שלב רביעי
הרמה	מכינה לעברית	השכלת יסוד	השכלה תיכונית 10 ו-11 שנות לימוד (חובה)	השכלה תיכונית 12 שנות לימוד (רשות)
תכנים ³	קריאה, כתיבה ודיבור, אוצר מילים וביטויים לפי תחומי תפקוד ופעולות דיבור מוגדרים, בסיס לשם, לפועל ולמילות היחס	הבנת הנקרא, ביסוס הידע בעברית	הבנת הנקרא, ביסוס הידע בעברית, פיתוח יכולת הביטוי בכתב	הבעה עיונית, ספרות עברית

שלב ראשון

הקניית הבסיס לשפה: במהלך בניית התוכנית וארגונה החדש נוסף שלב המיועד ללומדים חסרי ידע בעברית או בעלי ידע מצומצם בלבד. הכוונה היא להקנות להם שפת יומיום דבורה, קריאה וכתיבה, אוצר מילים ודקדוק בסיסיים ולהביאם לרמת השלב השני.

יישומו של השלב הזה עורר כמה בעיות. מספר השעות המוקצבות לאולפן לעולים חדשים גדול בהרבה ממספר השעות שניתן להקציב במסגרת האגף לחינוך מבוגרים למכינה, וזאת בשל אילוצים כספיים. יש גם לציין כי בעוד האולפנים הולכים ומשתדרגים בכיוון של תקשוב, אין עדיין אפשרות לבסס את ההוראה למגזר דובר הערבית על תרגול ולימוד באמצעות מחשב. בנוסף לכך, מרבית המורים לעברית ברמת המכינה אינם מורים מקצועיים כמורי האולפן.

2 תוכנית לימודים בעברית עבור דוברי ערבית ברמת יסוד, תוכנית לימודים בעברית לדוברי ערבית בהיקף של יחידת לימוד אחת, חובה למסלולים יוד כיתות, י"א וי"ב, כיתות עברית לדוברי ערבית – חיבור וספרות – יחידת רשות. התוכניות מפורטות באתר של האגף לחינוך מבוגרים.

3 התכנים המפורטים בטבלה, במיוחד לגבי המכינה, הם חלקיים.

קושי מרכזי בתחום זה הוא התאמת ספר לימוד. מטבע הדברים, ספרי לימוד במקצועות רבי מלל ואף ספרי לימוד להקניית שפה הם בעלי מטרות דידקטיות, אך לעתים גם בעלי מטרות ערכיות ואידאולוגיות. בדיקה של ספרים המיועדים לאולפן⁴ העלתה כי הספרים הללו נועדו לממש מטרות נוספות בנוסף להקניית עברית: סוציאליזציה (חברות) ומתן רקע חברתי והיסטורי של הציונות ליהודים עולים, הכרה של אישים בתולדות העם והמדינה ושל ישובים הקשורים להיסטוריה היהודית הרחוקה והקרובה ויצירת קשר לתרבות באמצעות שירים, למשל, המשקפים את התכנים שזכרו.

הספרים להוראת שפה בכלל סובבים תכופות סביב חוט עלילתי; חלק מהטקסטים, אגב הוראת אוצר מילים ודקדוק, מתארים את מהלך החיים של דמויות בנות משפחה או קהילה ומתרחשים במקום בו השפה הנלמדת היא המדוברת. ספרי האולפן מבקשים אפוא ליידע את הלומד, אגב לימוד השפה, לגבי המורשת היהודית והציונית. ספרי אולפן בהוצאת האוניברסיטאות מציגים לרוב אורח חיים של סטודנטים, שהוא מתירני באופן יחסי ושונה מאוד מאורח החיים של בדואיות מן הדרום, למשל, והם גם מיועדים לסטודנטים משכילים ואורייניים. תכנים אלה ודרך הצגתם לא התאימו לאוכלוסייה דוברת הערבית.

ספרים להוראת עברית המיועדים לילדים ולנוער בבתי הספר אינם מתאימים, מסיבות פסיכולוגיות וחברתיות. והרי על מקראה להוראת עברית להתאים בתכניה למבוגרים ולבעיותיהם. לקשיים אלה ניתן ביטוי מפי מורים ומדריכים שהביעו הסתייגות משימוש בספרים הקיימים. התעורר הצורך לכתוב מקראה שתתאים ללומדים דוברי הערבית באורח החיים ובתכנים שהיא מציגה, תהיה תמציתית – לאור מספר השעות המצומצם במכינה, תקנה אוצר מילים וביטויים בתחומי תפקוד שימושיים למבוגרים ודקדוק בסיסי שיאפשר תהליך של טקסט.

הפתרון לא נמצא במסגרת האגף, מחוסר מימון, אלא בזכות שיתוף פעולה עם כותבת פרטית מן המגזר דובר הערבית, שכבר כתבה בעבר ספרי לימוד לעברית לילדים ולנוער.⁵ היא התגייסה לכתוב ספר לימוד למכינה האמור לעמוד בדרישות שזכרו ונעזרה בתוכנית הלימודים לאולפנים של האגף לחינוך מבוגרים.⁶

הטקסטים במקראה זאת ישקפו את חיי החברה הערבית בישראל, תוך התחשבות במבנה החברתי המורכב ממוסלמים, נוצרים, דרוזים וצ'רקסים ובאורח חייהם. יושמטו תכנים העלולים לפגוע באוכלוסייה או ליצור קונפליקטים, וזאת מבלי לוותר על תרבות ישראלית בעברית. תחומי

4 כולל ספרים של האגף לחינוך מבוגרים כגון **עברית מבית טוב ועברית של זהב** וכן ספרים שיצאו בשוק הפרטי, למשל: נילי גנני ורותי שמעוני, **עברית מבראשית**, דוד רכגולד ושות', תשס"ב 2002. שם נאמר בהקדמה: '... ניסינו ככל האפשר לקרב את הלומדים לארץ ולתרבותה... אישים, אירועים היסטוריים והווי ישראל... וחגים'.

5 נוהא עקלין חמאד, **שלום עברית**, הוצאה עצמית, 2003;

נוהא עקלין חמאד, **איזה כיף! אני קורא מבין וכותב**, כלבו ספרים בע"מ, 2004.

6 תוכנית הלימודים להנחלת הלשון (אולפנים ראשוניים, האגף לחינוך מבוגרים, גף הנחלת לשון, ירושלים, תשס"א, 2000.

התפקוד שיעסוק בהם הספר הם אלה החיוניים ללומדים בחיי היומיום,⁷ בתוספת של תחום תפקוד חיוני למבוגרים – אזרחות.

השלב השני והשלישי

סף הכניסה לשלבים השני והשלישי הוא שליטה בעברית בסיסית, המוקנית בשלב הראשון. בשלבים אלה עוסקים בפיתוח מיומנויות הבנת הנקרא, לצד שכלול השליטה בעברית. התוכניות המפורטות לשלבים אלה, ובעיקר שתי המקראות המלוות אותן,⁸ נכתבו באגף עבור קבוצות באוכלוסייה שהעברית היא להן שפה שנייה או שפה זרה, חסרות השכלה, בעלות חסכים בידע עולם ובאוריינות כתובה גם בשפת האם. כתיבת התוכניות והמקראות התבססה על ה'שטחי'; המשוב התקבל עוד בזמן הכתיבה ואף בזמן השימוש עצמו. בנוסף לכך, במקראה נבחרו טקסטים שתוכנם מתאים למבוגרים ואינו מהווה מכשלה מבחינת אורח החיים או השקפה דתית ולאומית לכלל האוכלוסייה.

המטרה בתוכניות אלה היא ללמוד להפיק משמעות מטקסט: מרמת שליפת הפרטים ועד הבנת הכוונה, הפענוח – למשל, בעזרת זיהוי האמצעים הרטוריים, הבנת המטפוריקה, הקונוטציה של המילה ושלל השתמעויותיה. לשם כך אומצו דרכים שונות (בנוסף למציאת שורש וחיפוש במילון) לפענוח משמעות של מילים לא מוכרות מתוך הטקסט ללא תיווך של מורה למשל. הלומד מונחה לאתר את ההסבר בתוך הטקסט עצמו, להבין את הקונוטציה של המילה ועוד. איתור מילות מפתח על בסיס שכוחות של מילים בטקסט נעשה באופן שיטתי; הוא מאפשר ללומד ניבוי של תוכן הטקסט וגם אבחון של המילים ההכרחיות להבנת הרעיונות המרכזיים.

נקודת המוצא היא מבנה הטקסט, הן ברמת המשפט והפסקה והן ברמת הטקסט הגלובלי – דהיינו קישוריות ולכידות. לפי סדר זה מתקיים במקראה מפגש של הלומד עם הטקסט בכללותו, כולל מוסכמות הכתיבה והעיצוב הגראפי, חלוקה לפסקות ולמשפטים, ובהמשך עוסקים במשמעות המופקת באמצעות מיומנויות הבנת הנקרא.

המטרה היא להפוך את הלומד לקורא עצמאי של טקסט ברמה מתאימה, ולאפשר לו להשתלב בלימוד של מקצועות רבי מלל שונים.

כתיבה עצמאית בשלבים אלה נדרשת באופן הדרגתי וממוקד, זאת בשל הפער בין היכולת להבין טקסט כתוב לבין היכולת להפיקו. כך, לדוגמה, חלק גדול מן השאלות במקראות הן סגורות, תוך שימת דגש על הבנת הוראות ומילוי ועל חשיבה; השאלות הפתוחות הולכות ורבות עם ההתקדמות בלימוד, ורובן מבוססות על מיומנות מסוימת, כגון הבנת קשר סיבתי בתוך

7 היכרות, משפחה, בנק, דואר, התמצאות בסביבה, בריאות וביקור אצל רופא ועוד, ובאזרחות - הזכות להצביע ולהשפיע, אוצר מילים בסיסי הקשור לתקשורת ולפוליטיקה כגון: ראש ממשלה, בחירות, מפלגה, נשיא, כנסת.

8 **בשביל הדעת א'**, ג'וינט ישראל, משרד החינוך התרבות והספורט האגף לחינוך מבוגרים, ירושלים 2004; **בשביל הדעת ב'**, ג'וינט ישראל, משרד החינוך התרבות והספורט האגף לחינוך מבוגרים, ירושלים 2007.

הטקסט. הכתיבה העצמאית באה לידי ביטוי בעיקר במענה מונחה על שאלות, תוך הבנת מהות מילות השאלה ופעולות הדיבור.⁹

שלב רביעי – בחירה ורשות

השלב הרביעי מיועד אך ורק ללומדים שרמתם טובה והמעוניינים לחזק את שליטתם בעברית ובספרותה. זה עשוי להתאפשר כשמצוי בשטח מורה בעל מוטיבציה ורצון לקדם את הנושא. בתוכנית של שלב זה שני פרקים:

פרק ראשון – הבעה בכתב. מדובר בכתיבת חיבור עיוני קצר או מכתב רשמי, תוך שימוש במבנה ובמשלב מתאימים לסוגה.

פרק שני – ספרות. הבחירה של היצירות נעשתה מתוך התחשבות הן ברמת הלשון, בקושי הסגנוני ובאורך היצירה והן בדפוסים הערכיים ובאורח החיים של האוכלוסייה. מניסיוננו עמדנו על כך שגם לומדים מבוגרים יהודים השייכים למגזר הדתי חשים לעתים בהתנגשות בין השקפותיהם לבין יצירות ספרות מסוימות.

בדיונים באגף בעבר העדיפו לעתים דווקא מפקחים ומורים מן המגזר דובר הערבית יצירות המתארות, למשל, את היהודי בגולה. ייתכן שחשו כי חשוב לייצג את הקאנון הספרותי ואת הרקע ההיסטורי של העם היהודי, ואולי היה זה עניין של הרגל. הבחירה ביצירות המוכרות מתוכנית הבגרות או מחומר הלימוד של המכללות (והאוניברסיטאות) מאפיינת חלק מן המורים, והם נוטים ללמד חומרים שהם עצמם למדו או לימדו. שיקולים אלה והתחשבות ברצונם של המורים הותירו בתוכנית גם יצירות מתוכניות העבר, אך המבחר הרחב מאפשר הימנעות מהוראתם.

יצוין כאן לגבי היצירות המופיעות בתוכנית כי לא כולן נחשבות שוות משקל בעולם השיח הספרותי; הקריטריון המרכזי: בחירת יצירות העונות על צרכים חברתיים ופסיכולוגיים של הלומד. שיקוף הבעיות, שהן כלל אנושיות ומצויות גם בחברה הערבית ישראלית, מוצג מבעד לפריזמה של החברה הישראלית. הלומד נפגש כאן עם פנים שונות של החברה הישראלית ועם גיוון בדעות, שסעים וקונפליקטים הקיימים גם בעולמו: חרדים וחילוניים, גברים ונשים, זוגיות ומשפחה.

ניתן להדגים ייצוג של בעיה חברתית כזאת בסיפור 'ימים נוראים' מאת אתגר קרת. במסגרת של עמוד אחד מגוללת אישה מוכה, המספרת בגוף ראשון על מסכת התעללות שחוותה ביום הכיפורים מידי בעלה. לסיפור איכויות ספרותיות המצדיקות את היותו חומר לימוד ספרותי, אך ערכו רב גם בהתמודדות עם בעיה קיימת במגזר דובר הערבית כבמגזר היהודי. משוב מן השטח הראה כי חלק מן המורים, בלמדם את הסיפור, נטו להדגיש את האמצעים הספרותיים (כגון 'דיבור משולב'), אבל היססו בהתמודדות עם המסר המובע באמצעותם.

9 מבחן הסיום בנוי על העקרונות האלה, כפי שהם באים לביטוי בתוכניות ובמקראות. הלומד לא נבחן על ידע של 'אוצר מילים' מסוים ועל תחום תפקוד ידוע מראש, אלא הוא מתמודד עם טקסט חדש ומתבקש ליישם את המיומנויות שנרכשו בתהליך הלימודי.

בתוכניות העבר רוב היצירות היו מן הסוגות 'סיפור קצר' ו'שירה'. קיטוע של רומן או דרמה אינו רצוי בדרך כלל, והדבר גרם להתלבטות באשר להרכב התוכנית. השיקול של היכרות עם סוגות שונות והתפיסה שדרמה ורומן מודרניים משקפים עמדות עכשוויות בחברה הישראלית או מציגים הווי חיים (לעתים באופן הומוריסטי) הכריעו את הכף בעד שיבוצם בתוכנית. שיקול נוסף היה: פרק מיצירה בסוגות אלה, הכתובה בלשון בת ימינו, קל לקליטה יותר מיצירה הכתובה במשלב גבוה. על כן, למשל, נכללו פרקים מספרו של ישראל סגל **וכי נחש ממת** (שסעים בחברה ובמשפחה הישראלית – דתיים וחילוניים) או מספרו של מאיר שלו **הדבר היה ככה** (חיי משפחה על גחמותיה בהתיישבות העובדת של שנות החמישים) וכן פרק ממחזה של חנוך לוין, **אשכבה** (כדי לאפשר התייחסות לתאטרון ולמחזאות הישראלים בני ימינו, תוך טיפול במוטיב כלל אנושי של זוגיות בסוף דרכה ושל מקום הזיכרונות לעת זקנה).

במסגרת הסילבוס מוצעת האפשרות ללמד את היצירות על פי חלוקה לנושאים תמטיים ולא על פי יוצר או סוגות. ההנחה היא כי כך אפשר לקרב את היצירות ללבו של הלומד, לשלב סוגות ואף להשוות בין הגישות לנושא ביצירות שונות. דוגמות לנושאים כאלה הם 'זוגיות' – בין גבר לאישה, 'לימודים ועבודה', 'עולם היצירה' – ארס פואטיקה. מובן כי המורה בכיתה יכול לבחור בנושא משלו שישאב מתוך היצירות בתוכנית.¹⁰

סיכום

התוכניות השונות שליוו את האגף לחינוך מבוגרים במהלך השנים מבטאות את השינויים שחלו בחברה דוברת הערבית במדינת ישראל, וגם את המטרות החינוכיות של האגף לחינוך מבוגרים – הקניית השפה העברית הכתובה והמדוברת, שילוב של האוכלוסייה דוברת הערבית חסרת השכלה או בינונית השכלה בתעסוקה, טיפוח המודעות האזרחית, פגישה עם תרבות עברית, התמודדות עם ערכים ודילמות חברתיות – מעמד האישה, יחסי ילדים הורים, מסורת ודת.

התוכניות נערכו על-פי הצרכים ועל-פי הרמות השונות בשלבים – הגבוה בהם הוא השלמת השכלה תיכונית. חלק מן הלומדים זקוקים להשלמת השכלה יסודית, שכן הם חסרי רקע בלשון כתובה, כולל קריאה וכתביה, גם בשפת האם. נמצא כי יש צורך בהרכב תוכניות רב-שלבי להוראת העברית גם לחלק מן הלומדים במסלול יוד, י"א וי"ב. האגף התגייס לתת מענה לצרכים אלה, כולל הגדלת מספר השעות להוראת השפות ערבית ועברית, מתוך מחשבה כי שליטה באסטרטגיות של קריאה, כתיבה והבנת הנקרא הכרחית כבסיס לכל קורס שיילמד במקביל או בהמשך.

---

10 ייתכן כי בעתיד כדאי לשלב בתכנית פרקים נבחרים מן התנ"ך משיקולים של ידע כללי, מפני שישנם תלמידים ומורים נוצרים, וגם בשל בסיס תרבותי משותף. השיקול האחרון קבע גם את שילובה של שירת ימי הביניים בתוכנית.

משרדי ממשלה שונים משתפים פעולה עם האגף לחינוך מבוגרים.¹¹ הדבר מעיד על הגברת העניין בצורכי המגזר דובר הערבית ועל נכונות להירתם לעזרתו. אליבא דכולי עלמא, השכלה מעצימה את הפרט במשפחה ובחברה ומקדמת את מעמדו. נשים וגברים משכילים יותר יכולים לסייע לילדיהם בלימודים ועל ידי כך לקדם את הקהילה כולה. עקב זאת, קיימים פרויקטים לכלל האוכלוסייה המיועדים גם למגזר דובר הערבית.¹²

מבחינת הבחירה בתוכני הלימוד של מקצועות העברית, חברו כאן הקשבה לצורכי האוכלוסייה והגדרת מטרות ממוקדת יותר. במשך השנים חל שינוי הדרגתי באופן בניית התוכניות ובדגשים שלהן. בתחילת הדרך נעשתה גזירה מתוכניות החינוך לבתי הספר (בגרות), עברית במשלב גבוה בספרות עברית והקניית הקאנון התרבותי והספרותי של הרוב היהודי, ומכאן הוראה של ספרות עברית (יהודית וציונית) כחובה. ואילו עתה העיסוק בספרות עברית הוא רשות, מאפשר הצצה לחברה הישראלית ומבוסס על מבחר יצירות מותאם לרמת הלומד בעברית, לצרכיו כמבוגר ולרקע החברתי שאליו הוא שייך. כיום הדגש הוא על עברית מדוברת והבנת הנקרא, במטרה להביא להשתלבות בתעסוקה ובחברה ולסייע בקידום האישי.

---

11 למשל משרד ראש הממשלה - תוכנית טרכטנברג, תכנית חומש לקידום האוכלוסייה הבדואית בכל הרמות עד לרמת 12 שנות לימוד.

12 כמו פרויקט עד הלוי"ם (הורים לומדים וילדים מצליחים). שותפים לו האגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך והרשות הארצית למדידה ולהערכה (ראמ"ה), ומטרתו לבדוק את הקשר בין קידום השכלת הורים עד 12 שנות לימוד והישגי ביניהם התלמידים במבחני המיצ"ב ובבגרויות.